

LUDMILA ZBANȚ
Universitatea de Stat din Moldova
(Chișinău)

SEMANTICA SCALARĂ A UNITĂȚILOR FRAZEOLOGICE

În cele ce urmează vom aborda problema funcționării blocurilor semantico-sintactice [Ciobanu, 1987; Zbanț, 2004] exprimate prin grupări frazeologice capabile să transmită efectul scalar de intensitate maximă sau minimă. Nu ne propunem scopul de a lua în dezbatere problematica frazeologismelor, nici modalitățile clasificării acestor unități glotice. Folosim noțiunea de 'unitate frazeologică' în sensul cel mai general, prin care încercăm să acoperim, pe cât e posibil, aria de funcționare a ceea ce apare, în lingvistica modernă, ca 'discurs repetat', 'locuțiuni', 'expresii', 'clișee', 'formule, grupări frazeologice', 'grupări idiomatice', 'lexii complexe', 'automatisme' etc. și prezintă niște imagini-tip a căror funcție este ilustrarea senzațiilor, impresiilor, sentimentelor noastre. Ele se caracterizează prin tendința constituentilor de a-și pierde, în diferită măsură, independența semantică și prin necesitatea de a fi memorizate în ansamblu, fiind, de obicei, imposibil de analizat, în mod separat, valorile semantice ale elementelor care intră în structura lor, întrucât, „expresiile sudate nu pot fi analizate, în sensul propriu al termenului, fiindcă ele nu se compară cu alte expresii doar printr-o parte a elementelor lor constitutive: ele transmit sensul «în bloc»” [Coșeriu, 2001, p. 236]. Ne interesează în special capacitatea structurilor respective de a genera în ansamblu, în anumite contexte și situații de comunicare, valoarea de intensificare a unei calități sau acțiuni (stări).

Pornind de la constatarea academicianului Silviu Berejan, care confirmă o dată în plus ideea că „limba, ca mijloc de comunicare, este un sistem dinamic ce funcționează și evoluează în condiții concret-istorice” [Berejan, 2005, p. 109], putem afirma, că procesul de intensificare se materializează în orice limbă printr-un vast ansamblu de mijloace, marcate de specificul funcționării idiomului concret la o anumită etapă istorică și socială. Dat fiind că limbile operează în mod diferit cu fondul frazeologic propriu, efectele și relevanța manifestării graduării intensive, efectuate prin anumite unități frazeologice, nu sunt identice.

Pentru a răspunde scopului propus în prezentul articol, ne-am bazat pe un minicorpus de cercetare alcătuit în baza unor dicționare de frazeologisme, precum și de o serie de exemple excerptate din beletristica românească.

Ne-am axat pe unitățile ce transmit formal o comparație, dar care, de fapt, sunt purtătoare ale valorii de intensificare. Nu am neglijat registrul mijloacelor tradițional atribuite categoriei semantico-gramaticale a intensificării, cum ar fi adjectivele (axiologice, purtătoare ale aprecierilor subiective), adverbele și verbele (la fel marcate de subiectivismul locutorilor) ce acceptă graduarea intensivă a calității sau acțiunii (stării) respective. Am pus un accent aparte pe convergența dintre graduarea explicită și cea implicită, ultima producând de cele mai dese ori, un efect pragmasemantic sporit prin faptul că obligă interlocutorul să depună eforturi suplimentare în vederea decodificării mesajului ce conține secvențe intensificate. În asemenea situații, are loc o îmbinare a mijloacelor din nucleul câmpului lexico-funcțional al intensității maxime cu cele periferice [Zbanț, 2002].

Efectul de intensificare devine mai puternic datorită actualizării valențelor intrinsece și extrinsece ale unităților capabile să realizeze operații scalare de diferit gen. Această constatare rezultă din premisa că, în limbă și discurs, categoria intensității poate avea un caracter static și dinamic (de cele mai dese ori). Vorbim despre caracterul static al intensității atunci când avem de a face cu unități intensificatoare prin semantica lor primară, intrinsecă, cum ar fi adjectivele și adverbele de tipul *maxim, superior, extraordinar* etc. Aceste valori pot apar mai proeminent atunci când sunt comparate cu antonimele sau cu sinonimele lor *maxim-minim, superior-inferior, mic-micșuț* etc.

Caracterul dinamic al intensității rezultă din utilizarea diferitor posibilități de intensificare în scopul unei aprecieri subiective a unor calități sau acțiuni, adică el se bazează pe modalitățile apreciative subiective 'bun', 'rau', 'mare', 'mic' etc. Prin dinamica intensificării se subînțelege capacitatea semnului calității de a se modifica, adică a se manifesta prin diferite niveluri graduale². În cele mai dese cazuri, ambele categorii de intensificare produc o interferență funcțională. În acest sens ne alăturăm afirmației lingvistului V. Admoni despre participarea la generarea intensificării unei calități sau acțiuni (stări) atât a elementelor logico-gramaticale, cât și mai ales a celor gramatical-comunicative [Admoni, 1979, p. 17-18]. Analizând corpusul nostru de exemple, ce include o serie de unități frazeologice mai mult sau mai puțin sudate, ne convingem de justetea acestei afirmații.

Intensificarea maximă sau minimă a calității unui obiect, ori a caracteristicii unui verb este, în mare măsură, rezultatul comunicării marcate puternic de afectivitate, iar grupările de cuvinte de diferită natură structurală oferă un teren benefic pentru operația de graduare afectivă. Aceste grupări sunt cu atât mai expresive și produc un efect mai pronunțat, cu cât mai originală este alegerea elementelor care formează astfel de sintagme plasate în contexte marcate de subiectivitate. Odată cu uzul prea frecvent al structurilor respective, expresivitatea lor se șterge, apare necesitatea de a inventa alte combinații de cuvinte. În același timp, se observă tendința opusă, care presupune reluarea și utilizarea frecventă, în comunicare, a sintagmelor cu un caracter stabil, deoarece ele prezintă interes prin expresivitatea ce o comportă. În consecință, se realizează varierea afectiv-expresivă și estetică a felului de redare a intensității absolute prin diverse locuțiuni adjectivale și grupări de cuvinte care manifestă un grad diferit de fuziune.

Un număr important de unități frazeologice, ce produc efectul de intensificare puternică, au la bază compararea unor calități ale elementelor constitutive cu un anumit etalon comun.

Modelul triadic al comparației a fost studiat de diferiți lingviști, fie în cadrul gramaticii (care valorizează comparația gramaticală), fie în stilistică (care valorizează comparația stilistică), deoarece este vorba despre o construcție cu o frecvență importantă de utilizare. Lingviștii acceptă, în principiu, faptul că unul dintre sensurile structurii C_1 (**Adj, V, N**) + **ca** + C_2 (**N, GN**) este cel de intensificare înaltă. Numeroase unități glotice de acest gen urmează formal modelul unei structuri comparative ce corespunde schemei triadice:

$$\begin{array}{ccc} C_1 & ca & C_2 \\ B & & \end{array}$$

Academicianul I. Coteanu consideră că "în fapt comparația are trei termeni: al treilea fiind însușirea comună a obiectelor, ființelor sau acțiunilor asemănătoare între ele" [Coteanu, 1973, 129]. Ideea respectivă e susținută de I. Stepanov care distinge, în comparația stilistică, trei elemente: tema, comparația și baza comparației, ultima incluzând elementul comun pentru celelalte două componente [Stepanov, 1965, p. 161]. Astfel, se conturează tendința de a recunoaște faptul că într-o structură comparativă funcționează trei factori. Pe

lângă *comparatul* (C_1) și *comparantul* (C_2), mai există un al treilea element care este *baza comparației* (B) [Dolinin, 1978, p. 153] ce transpune factorul comun pentru comparat și comparant, adică noțiunea care apropie aceste elemente, fiind o acțiune sau o stare atunci când este vorba de comparația verbelor, dar o calitate – în comparația adjectivelor: *iute/sprinten ca prâsnelul* (vioi, ager, harnic); *iute ca vântul/ca gândul* (foarte rapid); *a iubi pe cineva ca ochii din cap* (a iubi pe cineva foarte mult); *a iubi pe cineva ca sarea-n ochi* (ironic: a nu avea pe cineva la inimă); *a fi nevinovat ca un prunc* (a fi inocent); *a fi mândru ca un păun* (ironic: a fi foarte mândru); *a fi palid ca un mort* (a fi foarte palid) etc.

Observăm că elementele constitutive ale unităților analizate variază pe axa sintagmatică, modificând uneori semantica de intensificare a aceleiași calități: *a fugi ca apucat de strechie*, *a fugi ca gândul*, *a fugi ca un ogar/ ca scăpat din pușcă/ ca vântul* (a fugi foarte repede). Astfel în: *a fugi ca apucat de strechie*, *a fugi ca un ogar/ca scăpat din pușcă* depistăm, pe lângă ideea de a fugi foarte repede, niște nuanțe ironice.

Uneori, pentru a spune despre cineva că este foarte palid, se utilizează expresia *alb ca varul*, adică se valorifică nuanța de alb-suriu a varului. În exemplul *Soarele i se părea, în înalțuri, spălăcit și șters ca o piatră de var*. (În căutarea Atlantidei, N. Dabija, p. 22) se actualizează alte calități ale varului – culoarea pietrei de var servește la calificarea culorii soarelui ca fiind 'ștearsă și spălăcită', opusă calității de 'strălucitoare'. Etalonul *var* folosit pentru calificarea noțiunii de 'palid' prezintă calități depreciative.

În unitățile frazeologice cu valoare de intensificare absolută întâlnim structuri eliptice, în sens că, dacă am porni de la formula propusă *supra*, vom înregistra omiterea unui element al triadei formal comparative.

În cultura unei comunități glotice există niște realități bine cunoscute, astfel că ele pot fi ușor restituite în unele secvențe trunchiate de tipul *a fi numai ochi și urechi* (a asculta foarte atent); *tăcerea e de aur, vorbă multă – sărăcia omului, în gura închisă nu intră musca* (aici se subliniază importanța capacității de a cântări foarte bine tot ce spui, altfel există riscul de a se supune diferitor primejdii sau cel de a ofensa capital pe cineva). În acest câmp semantic poate fi plasată expresia *Gura taie mai mult decât sabia*, prin care se subliniază faptul că o vorbă nechibzuită poate cauza o durere enormă.

În toate exemplele citate avem de a face cu o intensificare subiectivă ce ține de latura gnoseologică. Este vorba despre niște dimensiuni care, în realitatea obiectivă, nu posedă, ca atare, valori clar delimitate. Pentru a efectua operații scalare, adică de măsurare, de graduare, recurgem la niște operații logice de comparare, ele având un caracter subiectiv, căci nu există un referent concret, cu niște calități determinate în mod obiectiv. Anume de aceea baza comparației are un caracter dinamic și variază de la caz la caz de la locutor la interlocutor, astfel obținându-se diferite niveluri de graduare.

Acest lucru apare și mai evident la reprezentanții diferitor comunități glotice, care aleg în calitate de bază a comparației (pentru a gradua o calitate a unui obiect sau subiect, ori pentru o caracteristică a unei acțiuni sau stări) diferite elemente din realitatea lor socioculturală și economică. Drept confirmare a celor afirmate pot servi unitățile frazeologice, care sunt clasificate și din perspectiva caracterului lor național și internațional. Ultimele au apărut, probabil, în rezultatul unei surse culturale comune ce-și regăsește reflectarea în structuri de limbă având numeroase elemente asemănătoare. Cele naționale sunt puternic marcate de originalitatea gândirii a unui anumit popor și de materializarea acesteia în construcții ce reflectă starea concretă a lucrurilor.

Să comparăm o serie de unități frazeologice marcate de intensitate înaltă, extrase din limba română și respectiv franceză:

a fi numai ochi și urechi – être tout yeux, tout oreilles.

Ideea de a asculta cu cea mai mare atenție este redată în ambele limbi cu ajutorul organelor de simț (ochi, urechi/ yeux, oreilles), a căror importanță nu poate fi subestimată în perceperea oricărei informații. Chiar și structura formală a construcțiilor în ambele limbi este practic identică: *verbul a fi (verb de stare în acest caz) + substantiv plural*, + *substantiv plural*. În limba română apare adverbul restrictiv *numai* care produce efectul de intensificare (se pune accentul pe faptul că se face abstracție de reacția la orice alte evenimente, maxima concentrare fiind în organul de vedere – ochi și în cel de auz – urechi); în limba franceză un efect identic se obține prin utilizarea adverbului nehotărât *tout*.

Discrepanța în structura formală apare atunci când comparăm expresia în limba franceză cu una sinonimică celei în limba română: *a asculta cu zece urechi*. În acest caz avem de a face cu o hiperbolă construită în baza numeralului *zece* ce își pierde capacitatea de a transmite o cantitate exactă și funcționează ca un intensificator al acțiunii de a asculta cu foarte mare atenție.

Același efect de originalitate a modului de graduare în creștere sau descreștere a unei calități sau acțiuni (la nivelul celor două limbi comparate) se observă în exemplele ce urmează: *a fi o treancă-fleancă – être un propre à rien* (a fi o persoană iresponsabilă, neserioasă); *a fi mână spartă – dépenser sans compter* (a cheltui mult și fără socoteală); *a fi numai burtă și căciulă – être grand/haut comme trois pommes* (a fi foarte mic). În ultima pereche de exemple, atât în română, cât și în franceză, expresiile sunt marcate de semul ironic, dar mijloacele la care se recurge pentru intensificarea calității respective și referentul utilizat diferă în fiecare limbă.

Se întâlnesc și situații când unitățile frazeologice dintr-o limbă-sursă practic se calchiază într-o limbă țintă, introducând astfel elemente ale culturii-sursă în cea țintă, ceea ce contribuie și la îmbogățirea exprimării în limba-țintă:

Elle sauta debout, droite, belle comme une Cosinzeana. (P. Istrati, p. 534) (În limba română este bine cunoscută unitatea frazeologică *a fi frumoasă ca o Cosânzeană* utilizată pentru graduarea în creștere a calității de 'foarte frumoasă').

Unitățile frazeologice ce realizează o intensificare maximă sau minimă pot crea efecte suplimentare de graduare datorită jocului cu forma (reconstruirea) sintagmelor sudate, adică prin înlocuirea unor elemente ale cologațiilor concrete prin niște elemente ce fac parte din același câmp lexico-semantic, dar nu se folosesc în mod obișnuit în unitatea respectivă. Este un mecanism original de producere a efectului de graduare puternică a unei calități, acțiuni sau stări: [...] *je le prévoyais et vos circonlocutions, cousues de câble blanc, ont confirmé mon attente...* (A. Maurois, p. 65) (efectul de graduare intensivă se bazează pe jocul între 'a fi cusut cu atâ albă' și 'a fi cusut cu un cablu alb', adică se maximalizează intensitatea de 'a fi evident').

Toate exemplele analizate confirmă ideea că, la acumularea informației despre graduarea calității sau acțiunii (stării), trebuie luate în considerație mijloacele lexicale, gramaticale, dar, mai ales, ansamblul de relații logico-comunicative. Ele contribuie atât în momentul construirii enunțului marcat de subiectivitate afectivă, cât și la decodarea lui de către receptor(i).

În conștiința vorbitorilor se formează o scală a valorilor care este o reprezentare psihică a relațiilor obiective în realitatea extralingvală. Pe această scală există diferite mărci (având un caracter relativ și dinamic) ale nivelului prezenței unei calități într-un anumit obiect sau la un anumit subiect, cât și a caracteristicii unei acțiuni sau a unei stări. Fiecare vorbitor alege nivelul de la care pornește caracterizarea sau graduarea calității dorite. În scopul de a atinge un nivel maxim sau minim de graduare, se tinde mereu spre depășirea mărcilor situate cât mai în stânga sau cât mai în dreapta unui oarecare punct "zero", care

ar putea fi considerat ca nivel (relativ) neutru de prezență a graduării afective. Tendința aceasta nu are limită. Am putea exemplifica cele afirmate printr-un citat dintr-o nuvelă care reflectă foarte exact dinamica construirii graduării nu doar în unitățile frazeologice, ci într-un context generic:

– Numai să nu mă asiguri, te rog, că am atins culmea perfecțiunii! îl preveni Prim-proiectantul.

– Nu, asta n-am să afirm, se grăbi să-l liniștească tânărul. Pentru simplul motiv că perfecțiunea presupune o limită oarecare, un plafon, prin urmare un punct mort. Pe când noi, totuși, mai nutrim speranța de a înainta... (În căutarea Atlantidei, A. Gromov, p. 28).

În concluzie, putem afirma că unitățile frazeologice completează reușit lista instrumentelor ce servesc la îmbogățirea comunicării intra- și interglotice cu elemente afective, atribuindu-i astfel un caracter mai atractiv și mai nuanțat.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Admoni	V. Г. Адмони, <i>Структура грамматического значения и его статус в системе языка // Структура предложения и словосочетания в индоевропейских языках</i> , Ленинград, Наука, 1979, с. 6-36.
Berejan	S. Berejan, <i>Limba ca sistem funcțional în dinamică // La linguistique entre recherche et application. Actes du Colloque International organisé à l'occasion du XL-ème anniversaire du Département de Philologie Française «Grigore Cincilei» 18-19 novembre 2005, Chișinău, CEP USM, 2005, p. 107-111.</i>
Ciobanu	A. Ciobanu, <i>Sintaxa și semantica</i> , Chișinău, Editura Știința, 1987, 198 p.
Coșeriu	E. Coseriu, <i>L'homme et son langage</i> , Louvain-Paris-Sterling-Virginia, Editions PETERS, 2001, 486 p.
Coteanu	I. Coteanu, <i>Stilistica funcțională a limbii române</i> , București, Editura Academiei Române, 1973, 204 p.
Dolinin	К. А. Долинин, <i>Стилистика французского языка</i> , Ленинград, Просвещение, 1978, 344 с.
Sapir	Э. Сепир, <i>Градуирование. Семантическое исследование // Новое в зарубежной лингвистике</i> , Вып. 16, Москва, 1985.
Stepanov	Ю. Степанов, <i>Французская стилистика</i> , Москва, Высшая школа, 1965, 355 с.
Zbanț	L. Zbanț, <i>Studiu privind intensificarea absolută a calității și acțiunii (pe material francez și român)</i> , Chișinău, CE USM, 2004, 280 p.
Zbanț	L. Zbanț, <i>El papel de la polisemia de unas estructuras morfosintacticas en el campo semantico-funcional de la intensidad absoluta // Estudios de Lingüística</i> , No 16, 2002, Universidad Alicante, España, p. 385-389.

Surse de exemple:

1. P. Istrati, *Les récits d'Adrien Zograffi*. Paris: Gallimard, 1977.
2. *În căutarea Atlantidei. Pagini de literatură științifico-fantastică*, Chișinău, Editura Hiperion, 1990.
3. A. Maurois, *Une carrière et autres nouvelles*, Moscou, Editions du Progrès, 1975.